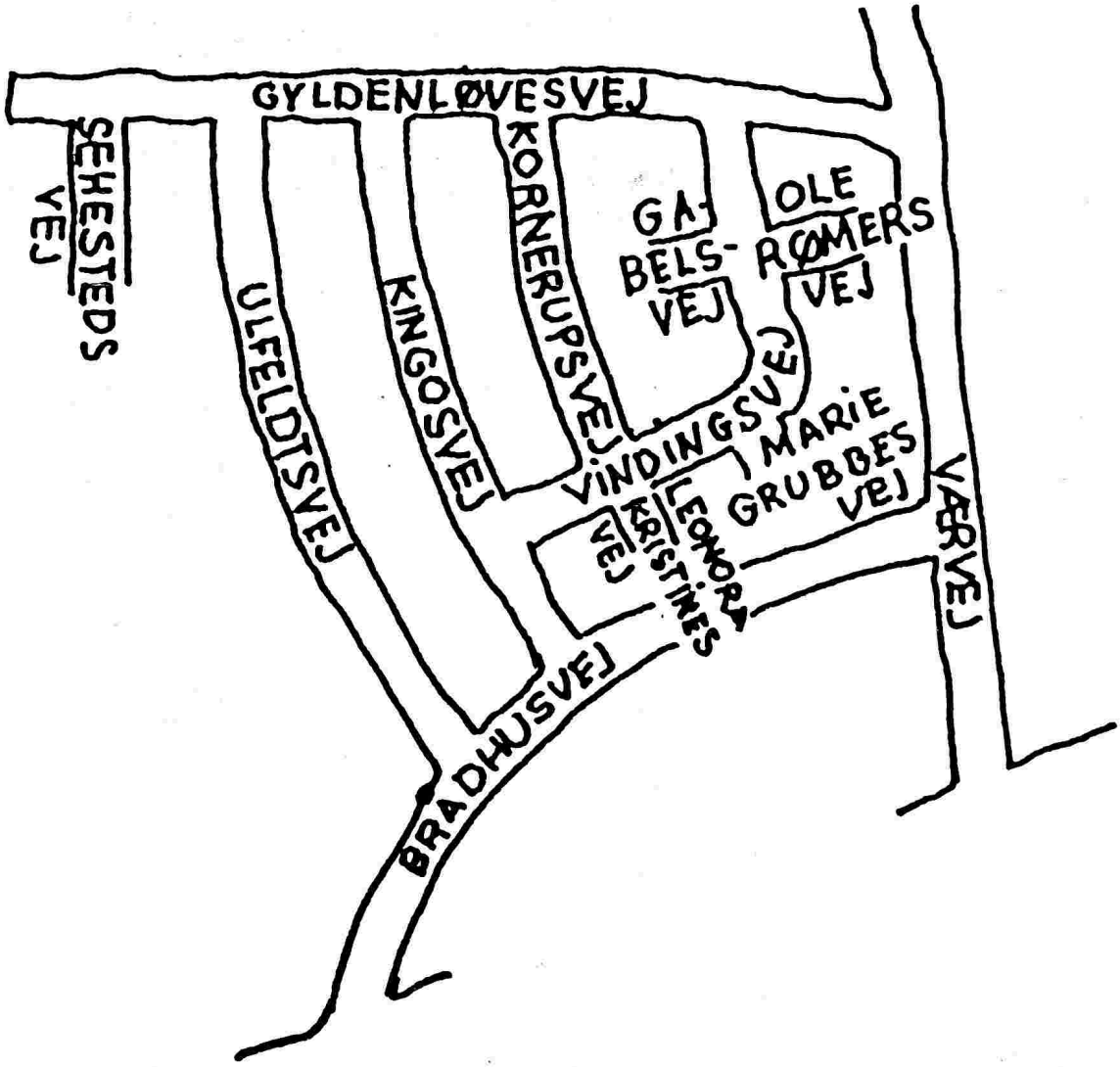
Vejnavne

i

Griffenfeldtsparken

Vejnavne i Griffenfeldtsparken

Boligkvarteret Griffenfeldtsparken i Stensballe ved Horsens er opkaldt efter Peder Schumacher Griffenfeldt (1635–1699), der var rigskansler (dvs. statsminister) under kong Christian den 5.

Griffenfeldt ligger begravet i tårnrummet i Vær Kirke lidt nord for Griffenfeldtsparken. Hans søster var gift med ejeren af Stensballegård. Ved hans død i Trondhjem i 1699 sørgede hun for, at han fik en standsmæssig begravelse. På kistelåget sidder en messingplade, der i korte, knappe vendinger fortæller om hans dramatiske skæbne.

Da Vær-Nebel sogneråd i 1966 påbegyndte udstykningen i området, besluttede man at give vejene navne efter mænd og kvinder, der på den ene eller anden måde havde spillet en vigtig rolle i Griffenfeldts samtid. Lektor Ole Samuelsen, historielærer ved Horsens Statsskole, var dengang medlem af sogneråd og ydede den fornødne faglige assistance!

På de følgende sider vil jeg først fortælle lidt om forholdene i Danmark i sidste halvdel af 1600-tallet. Siden følger lidt om hver enkelt person, der har givet navn til en vej.

Oplysningerne er hentet fra Dansk Biografisk Leksikon. For den, der vil vide mere (og det kan nok være umagen værd!), er det her, i litteraturhenvisningerne efter hver artikkel, man skal tage fat!

januar 1995

Lars Bjørneboe

Danmark på Griffenfeldts tid.

Christian den 4. døde i 1648 som en træt og bitter mand. Den regering, der var begyndt så lovende 60 år tidligere, var endt i nederlag og økonomiske vanskeligheder. Udenrigspolitisk havde hans styre de sidste 20 år været en vandring fra den ene katastrofe til den anden. Ved freden i Brømsebro i 1645 havde landet mistet Halland og Bleking og Bohuslen. Det dansk-norske riges mulighed for at modstå den nye svenske stormagt var alvorligt svækket og der var ingen udsigt til bedring. De økonomiske konjunkturer var elendige og indenrigspolitisk var der optræk til alvorlige konflikter. Den højeste adel førte sig frem med stor selvsikkerhed. Den gamle konge havde søgt at splitte dem ved at gifte sine døtre, deriblandt yndlingsdatteren Leonora Christine, med betydelige mænd som Corfits Ulfeldt og Hannibal Sehested. Men det havde ikke givet ham andet end strid og ærgelser. Og for den nye konge, Fredrik den 3. var disse selvbevidste svogre en alvorlig belastning.

Fredrik den 3. var oprindelig udset til indtage embedet som fyrstebiskop i Bremen, som dengang hørte til den danske interessesfære. Men området var gået tabt for Danmark i 1645 og kort efter døde hans ældre broder, tronfølgeren. Det var derfor en relativt uprøvet og temmelig genert ung mand, der i 1648 besteg den danske trone sammen med sin hustru Sofie Amalie. Rigsrådet, deriblandt hans svogre, sørgede for at den nye konges håndfæstning (dvs. de betingelser, rigsrådet stillede for at vælge ham) blev den skrappeste i mands minde.

Tiden var ikke gunstig for den kongelige magtudvidelse, som Christian den 4 havde arbejdet for. I England mistede Karl den 1. hovedet i 1649 og i Frankrig var kongen i alvorlige vanskeligheder under adelens oprør i den såkaldte Fronde-opstand. I Sverige rådede højadelen suverænt under dronning Christinas mindreårighed. Men tingene skulle ændre sig!

I løbet af 1650erne manøvrerede Fredrik den 3. sig forsigtigt frem til betydeligt bedre positioner, både i forhold til rigsrådet og i udenrigspolitikken. I 1657 skimtede han en chance for at genvinde de tabte områder i en krig med Sverige. Den svenske konge var tilsyneladende kørt fast i konflikten med Polen og Brandenburg. Krigen blev erklæret. Men revanche forsøget endte i en endnu større katastrofe. Ved freden i Roskilde i 1658 mistede Danmark-Norge Skåne, Bornholm og Tronhjem len. Da krigen kort efter brød ud påny lykkedes det dog at forhindre det totale nederlag og genvinde Bornholm og Tronhjem len. Men det var et dybt forarmet land, hærget af pest og plyndring, der dukkede frem af krigs trængsler i 1660.

Det lå i luften, at situationen krævede drastiske forholdsregler. Men på stændermødet i København i 1660 måtte adelen, præster og borgeres repræsentanter opgive at blive enige om hvad der præcist skulle ske. De besluttede da, at overlade sagen til kongen.

Fredrik den 3. greb til med begge hænder! Han lod sig hylde som arve og enevoldskonge, dvs. som landets enevældige hersker, der alene stod til regnskab for gud! Rigsråd og stænderforsamling forsvandt og erstattedes af et statsråd som kongen kunne lytte til, hvis han var i det humør! Senere historikere har vægret sig ved at tale om et statskup, da der jo strengt taget ikke var noget i vejen med lovlighedenl Men en omvæltning i statens styre var det jo! Den nye tilstand kom til at råde frem til 1848.

I de følgende år gennemførtes derpå en lang række dybtgående reformer i såvel Danmark som Norge. De gjaldt først og fremmest centraladministrationen i København og statens finanser. Statens omfattende godsbesiddelser privatiseredes og indtægterne herfra erstattedes af faste ejendomsskatter. Landet inddeltes i amter med kongeligt udnævnte amtmænd som statens lokale repræsentanter. Hæren reformeredes og et større fæstningsbyggeri påbegyndtes. Det var som kongens betroede mænd i denne reformproces at mænd som Ulrik Fredrik Gyldenløve, Hannibal Sehested og Christoffer Gabel vandt deres navn.

Fredrik den 3. kom ikke som sin fader til at sætte sig større synlige spor i landskabet i form af slotte,byer og kirker. Men han var en lærd og kundskabsrig herre. Hans fine bibliotek kom til at danne grundstammen i landets nationalbibliotek, Det kongelige Bibliotek i København. Det var som bibliotekar for kongen, at den unge Peder Schumacher fik adgang til magtens korridorer! Sammen med Søren Kornerup og Rasmus Vinding udarbejdede han Kongeloven, rigets nye forfatning.

Fredrik den 3.s død i 1670 åbnede nye muligheder for den ærgærrige bibliotekar. Den unge konge, Christian den 5., følte sig ikke erfaren og dygtigt nok og overlod gerne indflydelsen til andre. I løbet af få år havde Schumacher, nu adlet til Griffenfeldt, ved kongens gunst svunget sig op til at være landets ledende mand såvel indenrigs- som udenrigspolitisk.

Men en ny krig med Sverige førte fra 1675 til strid blandt kongens rådgivere. Konflikten drejede sig om hvilken udenrigspolitik der skulle føres. Griffenfeldt tabte. Det førte til hans fald og fængsling i 1676.

Krigen endte uden at målet: generobringen af de skånske provinser, blev opnået. De sidste 20 år af sin regeringstid førte Christian den 5, der nu selv havde ovetaget ledelsen, en forsigtig politik, der styrede landet uden om tidens mange storpolitiske konflikter. Landet oplevede en fredelig, og, trods de dårlige konjunkturer, rimelig god tid, hvor dygtige borgere kunne få lov at gøre gavn. Lærde jurister som Rasmus Vinding kunne redigere en ny lovsamling, Christian den 5.s Danske Lov. Digtere som præsten Thomas Kingo kunne skabe en ny folkelig salmebog, mens den nye tids videnskabsmænd som Ole Rømer kastede sig over udforskningen af naturen.

Det var dog stadig adelen, der udgjorde landets bestemmende overklasse. Skellene mellem samfundsgrupperne var dybe og ret uoverstigelige. Derfor blev en kvinde som Marie Grubbe, der efter en række mislykkede ægteskaber med mænd af den højeste adel, endte som hustru for færgemanden på Falster en sensation, tidens store skandale!

Griffenfeldtsparken

Peder Schumacher, 1635-99, greve af Griffenfeldt, rigskansler.

Peder Schumacher, den rige vinhandlers begavede søn fra Købmagergade i København, er i Danmarks historie blevet symbolet på de nye tider efter statsomvæltningen i 1660, hvor den enevældige kongemagt skabte hidtil usete chancer for social opstigen for borgerstanden. Men han står også som symbolet for det nye styres mindre sympatiske træk i form af favoritvælde, korruption og nepotisme.

Peder Schumacher vakte opsigt ved, allerede som 12 årig, at tage studentereksamen med fremragende resultat. Som 19 årig tog han eksamen fra Københavns universitet og rejste kort efter til udlandet. Under sit udlandsophold, der varede i 9 år, frekventerede han universiteter i Tyskland, Holland, England og Frankrig og tilegnede sig det væsentligste af datidens kultur og dannelse. Hans store sprogkundskaber og statsretlige indsigt gjorde det naturligt, at han ved hjemkomsten søgte at gøre karriere inden for statstjenesten, hvor vejen nu i modsætning til tidligere stod åben for borgerlige. I maj 1663 blev han kongens arkivar og bibliotekar og fik derved direkte adgang til magtens kilde.

I denne egenskab fik han sin første store opgave, udformningen af kongeloven, det nye styres grundlov, et arbejde han udførte så tilfredsstillende at kongen gav ham nye opgaver i selve administrationen. Skridt for skridt øgedes nu hans magt. Takket være hans venskab med kongens søn Ulrik Fredrik Gyldenløve lykkedes det ham at klare de kriser i forhold til mulige rivaler som denne fremgang naturligt førte med sig.

Venskabet med Gyldenløve betød også, at han ved tronskiftet i 1670 sammen med Gyldenløve og Fredrik Ahlefeldt blev landets egentlige magthaver. I kraft af sin flid og organisatoriske evner fik han afgørende indflydelse på reformerne i centraladminstrationen og på de økonomiske og merkantile initiativer i begyndelsen af 1670erne, idet hverken Gyldenløve eller Ahlefeldt havde tålmodighed til at tage den daglige tørn med sagerne i kancelliet. Karakteristisk for hans indsats var, at han overalt sikrede de borgerliges indflydelse i statens styre. At han samtidig fik lejlighed til at sikre sin familie og sine venner indflydelse og sig selv betydelige indtægter, hører imidlertid også med i billedet.Han bevarede dog stedse kongens gunst, ophøjedes til greve af Griffenfeldt og Tønsberg i Norge, erhvervede Samsø og blev Ridder af Elefanten. Gyldenløve skubbedes til side. I 1674 var Griffenfeldt som rigskansler landets egentlige leder.

Landets udenrigspolitik blev nu hans centrale arbejdsfelt. Griffenfeldt ønskede ligesom kongen og generalerne at genvinde de tabte landsdele øst for Øresund, men i modsætning til disse mente han, at det skulle ske i samarbejde med Frankrig, som på dette tidspunkt var Sveriges allierede. Gennem et tålmodigt målrettet diplomatisk arbejde søgte han skabe grundlag for at Danmark overtog Sveriges position, men kom derved i modsætning til generalerne og de

magter, der ønskede at fastholde Danmark på en anti-fransk linie. Det lykkedes nu disse mænd at bringe ham i miskredit hos kongen. 11.marts 1676 blev han arresteret. En husundersøgelse bragte kompromitterende breve for dagen. 26.maj afsagde en særlig kommissionsdomstol dommen, der lød på tab af ære,liv og gods. Henrettelsen fastsattes til den 6.juni, men på selve retterstedet blev han benådet med livsvarigt fængsel.

Indtil 1680 sad Schumacher, som han nu igen kaldtes, i fængsel i kastellet i København. Derefter overflyttedes han til Munkholm fæstning i Trondhjem fjord, hvor han levede endnu 18 år. Han tilbragte tiden med læsning, med undervisning af børn og med litterære arbejder. Hans helbred var i mange år godt, men i sine sidste år plagedes han af en pinefuld galdestenslidelse. I september 1698 gav kongen ham lov til at tage bolig i Trondhjem, dog under bevogtning. Her døde han 1699.

Vurderingerne af Griffenfeldts indsats har gennem årene svunget mellem en næsten uforbeholden anerkendelse af hans statsmandsgeni til frakendendelse af enhver original indsats. Steffen Heiberg, der har skrevet hans biografi i Biografisk Leksikon, er af den opfattelse, at hans indsats på væsentlige områder rakte langt udover hans samtid, f.eks.i centraladministrationen og i hans arbejde på lighedens gennemførelse i det danske samfund. Heiberg mener tillige, at hans udenrigspolitik i sit mådehold ville have været bedre egnet til at genskabe landets indflydelse i Nordeuropa end hans modstanderes eventyrpolitik. Kun hans manglende evne til at forstå, at hans bestikkelighed og nepotisme undergravede hans position og dermed denne udenrigspolitiks chance for at blive kronet med held, viser, at også denne statsmand havde sin begrænsning!

Gabelsvej

Christoffer Gabel, 1617-73, rentemester, statholder i København.

Gabels baggrund var et borgerligt tysk embedsmandsmiljø i det af Christian den 4. anlagte Glückstadt. Hans opvækst og uddannelse foreligger der ikke mange oplysninger om, indtil han som 22 årig nævnes som kammerskriver hos hertud Fredrik af Bremen, Christian den 4.s næstældste søn. Fra 1642 forestod han dennes financielle forretninger på børsen i Kiel. Ved Fredriks tronbestigelse fulgte han denne til København. Hans financielle talenter og hans evne til at vinde den sky og mistroiske konges tillid betød, at han i de følgende år fik en central rolle i landets politiske udvikling. Dertil bidrog ikke mindst, at også han var en fremmed i København og derfor alene var afhængig af kongens nåde og unåde. Det var dog først efter Sehesteds og Ulfeldts fald i 1651, at der for alvor kom gang i sagerne! Stadig større dele af statens ordinære indkomster lagdes ind under hoffets og dermed Gabels forvaltning udenom statskassen.

Gabel blev hurtig en velhavende mand. Som kongens kammerskriver fik han en central placering i forretningerne mellem staten og de københavnske storkøbmænd. Snart begyndte han selv at tage del i storhandelen på Afrika og trafikken på Færøerne. På denne måde udviklede Gabel intime forbindelser til den række af velhavende borgere i København, der som statens kreditorer spillede en vigtig rolle under og efter statsomvælt-ningen i 1660.

Gabels rolle i begivenhederne omkring enevældens indførelse er omdiskuteret. Kredsen af kreditorer, som Gabel må betragtes som en del af, var på ingen måde interesseret i at adel og borgere fandt sammen omkring statslige besparelser og kunne på dette punkt forenes med de militære ledere, der ønskede at undgå en reduktion af hæren. Enevældens indførelse må betragtes som en sejr for disse interesser. Gabels og storkøbmanden Heinrich Müllers udnævnelse til rentemestre i 1660 sikrede kreditorerne den fornødne indsigt i statens finanser. Den efterfølgende finansreform, hvor kreditorerne modtog krongods som betaling for deres tilgodehavender var dog ikke særlig gunstig for dem. Her som i de øvrige reformer blev det den nye rigsskatmester Hannibal Sehested, der fik det afgørende ord. Christoffer Gabels position som kongens fortrolige var dog urokket. Gabel opfattede aldrig sig selv som andet og mere end fyrstens trofaste tjener. Hans fjender, deriblandt dronningen Sofie Amalie, formåede ikke at skade ham. Det hang sammen med, at kongen i disse første år af 1660erne var stærkt på vagt overfor den gamle adel, der naturligt nok ønskede en tilbagevenden til de gamle tilstande, og derfor holdt fast ved denne nyttige fyrstetjener. Kongens sidste år fra 1665-70 kan med rette betegnes som Gabels magtperiode. Tiden prægedes af en vis reaktion og mathed sammenlignet med de foregående års reformiver, hvilket næppe var uden sammenhæng med Gabels tilbøjelighed til at lade tingene ligge hvor de lå! Hans dovenskab betød imidlertid, at meget arbejde blev skubbet over på kongens nye kammer-sekrætær, den unge Peder Schumacher.

Ved kongens død i februar 1670 fjernedes grundlaget for hans magt og indflydelse. Fredrik Ahlefeldt, Gyldenløve og Schumacher fældede ham. 18 april

1670 måtte han indgive sin afskedsbegæring. En planlagt undersøgelse af embedsførelse blev dog ikke til noget, og efter hans død fik hans arvinger godkendt deres fordring på staten på en mindre formue. Trods sine mange fjender og den megen uvilje som hans position hos kongen havde vakt, havde hans moderate holdning og evne til at dæmpe de mere hidsige gemytter i det nye styre en væsentlig andel i, at overgangen fra det gamle til det nye forløb forholdsvis fredeligt.

Marie Grubbesvej

Marie Grubbe, 1643–1718, adelsfrue

Marie Grubbe, der som ganske lille mistede sin mor, synes at have levet det meste af sin barndom på sin fars, Erik Grubbes herregård Tjele ved Viborg. I december 1660 blev hun gift med den 22 årige rigens jægermester, oberst, senere statholder i Norge, Ulrik Fredrik Gyldenløve. Hendes ægteskab med den unge kongesøn blev ikke lykkeligt. Allerede straks efter brylluppet fik forholdet mellem ægtefællerne, efter Gyldenløves udsagn, et grundskud. Det blev ikke bedre, da hun efter hans udenlandsrejse 1661–63 fulgte ham til Norge. Ifølge papirerene fra den senere skilsmissesag indlod hun sig i forhold til andre mænd. I foråret 1667 sendte Gyldenløve hende hjem . Skilsmissen kom dog først i stand i 1670 efter Fredrik IIIs død. Der var fejl på begge sider, og Marie fik sin medgift tilbage. Den kontante del af denne brugte hun derpå på et to-årigt udlandsophold.

Efter hjemkomsten fik faderen hende gift med den jævne jyske adelsmand Palle Dyre til Sindinggård. Men heller ikke i dette ægteskab havde hun heldet med sig. Hun forblev barnløs og synes at have stået i forhold til flere andre mænd, inden hun fra 1685 kastede sin kærlighed på den langt yngre kusk, senere ladefoged Søren Sørensen Møller på Tjele. Faderen forlangte hende 1690 i en klage til kongen indespærret på Hammershus på grund af hendes forargelige levned. Men den tålmodige Palle Dyre forlangte skilsmisse og fik den i 1691. Denne gang fik hun ikke medgiften tilbage!

Hun fulgte nu Søren i hans skiftende jobs som lirendrejer, tærsker og senere kvartermester ved bådsmændene på Møn. I 1706 blev han vedfoged og færgemand for enkedronning Charlotte Amalie på Nykøbing Falster Slot. Søren og Marie fik bolig i Borrehuset ved Grønsund. Skønt Søren skal have mishandlet hende, fik et barn med en anden pige på egnen og i 1709 måtte stå offentlig skrifte herfor og siden dømtes tre års fængsel på Bremerholm for et drab på en skipper, var hun, som hun selv sagde til den unge Ludvig Holberg, langt lykkeligere i ægteskabet med ham ,end da hun var statholderens fornemme frue.

Marie Grubbes efter tidens forhold sælsomme livsløb gjorde hende i hendes sidste år til en seværdighed! Hendes liv har siden flere gange været genstand for litterær behandling, fyldigst i St. St. Blichers novelle En landsbydegns Dagbog og i I.P Jacobsens roman Fru Marie Grubbe fra 1875.

Gyldenløvesvej

Ulrik Fredrik Gyldenløve, 1638–1704, statholder i Norge, søn af kong Fredrik III og Margrethe Pape.

Den unge kongesøn fik den i datiden for en højadelig sædvanlige uddannelse. Som 10-årig, ved faderens tronbestigelse, sendtes han til Frankrig, hvorfra han siden fortsatte til Italien. Ved hjemkomsten udnævntes han som 19 årig til oberst og chef for Prinsens livregiment. Som officer deltog han med hæder i kampene i Holsten og ved Nyborg og havde under statsomvælt-ningen i 1660 kommandoen over det sjællandske rytteri og holdt ved faderens hylding som arvekonge vagt på slotspladsen foran Københavns slot. Efter et par år i Nederlandene, Frankrig og Spanien blev han i 1664 udnævnt til statholder i Norge. Dette embede beholdt han i 35 år. Hans energiske og mangesidige reformarbejde i det norske samfund kom til at sætte sig dybe spor, også selvom han i lange perioder opholdt sig i ved hoffet i København, hvis selvskabsliv tiltrak denne charmerende kvindeglade grandsigneur! I 1672 påbegyndte han opførelsen af et palæ på Kongens Nytorv, det senere Charlottenborg, bygget med sten fra Kalø gods, som faderen havde foræret ham i 1661. Hertil føjedes med tiden adskillige andre palæer og landsteder i og omkring hovedstaden.

Ved Fredrik IIIs død i 1670 dannede han sammen med Peder Schumacher og Fredrik Ahlefeldt et triumvirat, der ledede landet i de følgende år. Af den nye konge, Christian den 5., hans syv år yngre halvbror, var han altid meget afholdt. I 1673 kølnedes hans forhold til Griffenfeld. Han sendtes til Norge, officielt på grund af de truende krigsudsigter, men efter hans egen opfattelse for at Griffenfeldt kunne frigøre sig for denne rival til magten. Nu kom der imidlertid atter gang i reformarbejdet og under den skånske krig ledede han Norges forsvar med et sådant held, at denne krig i norsk historieskrivning har fået navnet Gyldenløve-fejden! Ved krigens afslutning tog Gyldenløve pånyfast ophold i København. Norge styredes af vicestatholdere og stedfortrædere, men Gyldenløve bevarede gennem sin placering ved magtens kilde, den enevældige konge, stor indflydelse på udviklingen her som i selve Danmark.

C.O.Bøggild-Andersen karakteriserer ham i Dansk Biografisk Leksikon som den af Christian den 4.s ætlinge, som i det ydre og det indre slægtede denne konge mest på. Han ejede farfaderens virkelyst, energi og praktiske sans. Hans største svaghed var hans manglende evne til at koncentrere sig om det daglige arbejdes enkeltheder. Derved kunne Griffenfeld og Ahlefeld skubbe ham i baggrunden, trods kongens kærlighed til ham. I sine sidste år plagedes han meget af popdagra og anden sygdom, men først efter Christian den 5.s død i 1699 fratrådte han sine stillinger. 1700–1704 levede han i Hamburg, meget ene, syg, og plaget af skænderier med sin familie!

Kingosvej

Thomas Kingo, 1634–1703, biskop, forfatter.

Thomas Kingos forældre levede i små kår i Slangerup. Deres søn viste evner for det boglige. Han kom i latinskolen og siden, som student, på Regensen i København. I 1658 tog han teologisk embedseksamen og blev huslærer på Vedbygård i Vestsjælland. Derefter var han i syv år stedfortræder for den bedagede præst og provst Peder Worm i Kirke Hyllinge, indtil han i 1669 endelig kunne overtage præstekaldet og gifte sig med enken. Disse år i Vestsjælland var gode år for den unge præst og digter. Frejdige viser og hyldest- og trøstedigte til tidens store mænd udgik fra hans hånd. 1669 blev han præst i Slangerup og siden viceprovst i herredet. 1677 kaldtes han til biskop over Fyns stift. Udnævnelsen var nok knap så meget udtryk for regeringens tak til digteren som for de forventninger, den havde til Kingos evner som embedsmand. Ved statsomvæltningen i 1660 var Kingo en ung modtagelig mand. Hans digte viser, at han har levet sig dybt ind i enevældens ideologi. Regeringstro mænd med personlig myndighed var, hvad staten havde brug for til gennemførelsen af sine reformer, og Kingo viste sig at kunne leve op til forventningerne! Snart blev han inddraget i arbejdet med udformningen af et nyt ritual for kirketjenesten, og gennem dette i udformningen af en ny salmebog.

Arbejdet med salmebogen blev hans livsværk som digter. Det strakte sig over mange år og voldte ham mange ærgelser, men i 1699 udkom Den forordnede ny Kirkesalmebog, der siden har fået navnet Kingos salmebog. Med rette, fordi han selv havde leveret langt den største part af de nye salmer. Kingos salmer (f.eks. Rind nu op i Jesu navn, Nu rinder solen op af østerlide, Vågn op og slå på dine strenge) har siden været en fast bestanddel af den danske salmetradition. Den højtflyvende, barokke stil vakte siden uvilje, men i Jylland og Norge holdt man længe fast ved hans salmebog. Endnu i dag synges Kingos salmer overalt i danske kirker.

Som biskop viste Thomas Kingo sig som en nidkær tilsynsmand, men også som en varmhjertet talsmand for stiftets gejstlige og verdslige indbyggere overfor myndighederne i København. Selvbevidst og temperamentsfuld, som han var, tålte han ingen indgreb i sin myndighed. Konger og kanslere vandt han let for sig, men det kneb med samarbejdet med hans ligemænd!

Kornerupsvej

Søren Hansen Kornerup, 1624–74, genralfiskal.

Kornerup blev student 1648 fra Roskilde skole. Kort efter blev han lærer og 1654 konrektor på skolen. Han studerede samtidig retsvidenskab, rejste i udlandet (Leipzig og Leiden) og tog i 1655 magistergraden i København. Efter statsomvæltningen i 1660 søgte den ærgerrige præstesøn at udnytte de nye konjunkturer. Han sendte nogle reformforslag til kongen, hvori han samtidig rettede skarpe angreb på det gamle adelsvælde og valgkongedømme. Et af re-

formforslagene gik ud på, at undersåtternes formue og gældsforhold skulle kontrolleres af notarius publicus og derigennem gøres til genstand for beskatning.

Dette forslag vandt tilslutning ved hoffet. I 1661 ansattes han som generalfiskal med den opgave at inddrive skatterestancer og bøder. I denne egenskab blev han indblandet i sagen mod adelsmanden Kaj Lykke, der havde forfattet et smædebrev mod dronningen. Kornerup optrådte som anklager ved højesteret og forlangte Kaj Lykke dømt til døden for majestætsforbrydelse. Kaj Lykke blev dømt herfor af retten. Med sin stærke betoning af den absolutte kongemagt bragte han sig i modsætningsforhold til de mere moderate blandt tidens politikere, men bevarede stadig hoffets, især dronningens bevågenhed.

Det viste sig, da han i 1663 kom i alvorlige vanskeligheder på grund af en sag mod en af Kaj Lykkes tidligere fogeder på Rantzausholm, som han havde fået dømt og henrettet på en højst tvivlsom anklage for tyveri. En nedsat kommission kasserede dommen og erklærede den hængte uskyldig. Da sagen kom for højesteret, fulgte retten komissionen, men overlod det til kongen at afgøre, hvilken straf Kornerup skulle lide for dette justitsmord. Ved dronningens forbøn beholdt han livet men mistede sine embeder. Siden fik han dog overdraget andre indtægter, bevarede sin status som rangsperson og vedblev at spille en rolle som kronens juridiske rådgiver. Blandt andet forfattede han en række kritiske kommentarer, stadig i ultra-absolutistisk ånd, til de forskellige lovkomissioners udkast og udarbejdede selv et et lovbogsudkast, som dog ikke fik betydning for den endelige Danske Lov. Først regeringsskiftet i 1670 satte punktum for hans indflydelse. C.O. Bøggild-Andersen der har skrevet hans biografi i Dansk Biografisk Leksikon afviser, at Kornerup skulle have haft ideelle motiver til sin virksomhed, som det er påstået af nogle historikere. Bøggild-Andersen karakteriserer ham lige ud som en samvittighedsløs stræber, der gjorde sig til en slags blodhund for den unge enevælde!

Leonora Christinesvej

Leonora Christina, 1621-98, datter af Christian IV og Kirsten Munk, gift 1636 med rigsråd,senere rigshofmester Corfits Ulfeld (1606-64).

Leonora Christina var den i enhver henseende rigest begavede af Kirsten Munk og Christian IVs 7 børn. Sine søskende satte hun dog ikke større pris på (hvilket var gensidigt!). Nærmest knyttede hun sig til faderen, hvis yndling hun var, og til ægtemanden Corfits Ulfeld, som hun fulgte i medgang og modgang, og hvis skæbne kom til at bestemme hendes liv. Fra Ulfeldt i 1637 blev statholder i København til kongens død i 1648 blev hun byens fornemste dame, men blev aldrig centrum for en større kreds på grund af spliden mellem svigersønnerne og kongen. Fra 1651 til 1660 fulgte hun Ulfeldt i hans eksil i

Sverrige og siden under 2 års fængsel på Hammershus på Bornholm. Efter frigivelsen fulgte hun pånyt ægtemanden til Holland og Frankrig. 1663 blev hun under et ophold i England, hvor hun skulle inddrive et lån hos den engelske konge som hun og Ulfeldt havde ydet denne i hans udlændighedsperiode, arresteret og udleveret til Danmark, anklaget som meddelagtig i Ulfeldts nye intriger med fremmede magter.

Fra august 1663 til maj 1685 holdtes hun indespærret i Blåtårn på Københavns slot, i de første år som en gemen fange, siden, efter Christian Vs tronbestigelse under noget lempeligere vilkår. Først enkedronning Sofie Amalies død i 1685 gjorde det muligt for kongen at frigive hende og give hende bolig på Maribo kloster. Her tilbragte hun de sidste år af sit liv indtil hun døde i 1698.

Leonora Christinas selvbiografiske værker, først og fremmest skriftet Jammersminde (påbegyndt 1673–74 og siden fortsat og omarbejdet efter frigivelsen), rager tårnhøjt op over samtidens litterære frembringelser i Danmark. Heri fortæller hun om sine trængsler i fængslet i et klart og udtryksfuldt sprog og præcise personskildringer, der gør forholdene i det gamle skumle fæstningstårn lyslevende. Hun er stadig den højfornemme kongedatter, hævet over sine stakkels omgivelser, men samtidig et varmt og levende menneske, der har fundet sig til rette med sin skæbne og sin gud. Nogen helgen blev hun dog ikke. Hun førte med omhu og stille tilfredshed bog over de ulykker, der som en retfærdig straf fra oven ramte hendes og Corfits Ulfelds fjender!

Ole Rømersvej

Ole Christensen Rømer,1644–1710, astronom, politimester i København.

Ole Rømer voksede op i et velhavende borgerhjem i Århus hvor faderen var interesseret i matematik og navigation. Den unge Rømer kom på universitetet i København og fik logi hos professor Rasmus Bartholin. Denne havde netop fået overdraget arbejdet med at renskrive Tyge Brahes astronomiske observationstabeller, og Rømer blev inddraget i opgaven. Dermed vaktes hans interesse for for nøjagtig bestemmelse af stjernernes positioner, en interesse der aldrig siden forlod ham. 1671 kom han i forbindelse med den franske videnskabsmand abbé Picard, der var sendt til København af det franske akademi for at få en nøjagtig geografisk bestemmelse af Tyge Brahes Uranienborg. Under samarbejdet med Picard kom Rømer ind på observationer af Jupiter og dens måner. Med kongens tilskyndelse fulgte Rømer med Picard tilbage til Paris og blev medlem af det franske akademi og fik bolig på det nyoprettede observatorium. Herunder fik Rømer lejlighed til at arbejde videre med en nøjagtigere bestemmelse af rækkefølgen af formørkelserne for Jupiters 1.måne. Hans resultater offentliggjordes i en ganske kort artikkel i 1676. Rømer beretter her, hvorledes han gennem otte år havde observeret denne måne og konstateret, at dens omløbshastighed var kortere når Jorden nærmede sig Jupiter, end når Jorden fjernede sig fra denne. Rømer hævder nu, at dette fænomen kun kan forklares ved at antage, at lyset bruger tid til sin udbredelse,

en for datiden temmelig revolutionær tanke. På grundlag af sine observationer forsøgte han tillige at give en bestemmelse af lysets hastighed. Med denne artikel var hans navn slået fast i datidens videnskabelige kredse. Samtidig udfoldede han et mekanisk og teknisk snilde , der vakte Ludvig XIVs beundring og førte til, at han blev stærkt beskæftiget med anlæggene af de store springvand i haven ved Versailles.

I foråret 1681 vendte han tilbage, blev gift med Rasmus Bartholins datter og tiltrådte embedet som professor i astronomi. Dette blev dog det mindste af de hverv, der blev pålagt ham. Kongen gjorde "vor Mathematicus Ole Rømer" til leder af en række for samfundet betydningsfulde reformer af teknisk art. Han ordnede således hele landets opmåling og matrikulering, gennemførte et nyt rationelt system for mål og vægt med tilhørende justérvæsen. For København, der i disse år voksede stærkt, ordnede han byggeforhold, brolægning og belysning, vandforsyning og vandafledning, brandvæsen, vægter og politiforhold. Planlægningen og gennemførelsen af disse reformer skete efter samme systematiske metode som han benyttede ved sit videnskabelige arbejde. Udførelsen skete med en kraft og bestemthed, der vidner om stor karakterstyrke og glimrende administrative evner. Kongens påskønnelse af hans indsats udeblev heller ikke, titlerne og hvervene, deriblandt embedet som politimester i København og medlem af Højesteret, regnede ned over ham!

Sehestedsvej

Hannibal Sehested, 1609–66, rigsskatmester.

Gennem sin uddannelse og sine rejser i Europa havde den unge Sehested erhvervet et solidt kendskab til de politiske forhold i de vigtigste stater i Europa og grundige sprogkundskaber. Han stod højt i Christian IVs gunst og blev 1636 forlovet med kongens 10-årige datter Christiane og hofmester for hendes bror, grev Valdemar Christian, hvis store rejse i Europa han ledede i 1637–39. 1639 blev han optaget i rigsrådet kun 31 år gammel! Med støtte fra sin fætter rigskansleren Christian Thomesen Sehested og sin kongelige svigerfader blev han i 1642 udnævnt til lensmand på Akershus og statholder i Norge. Hans tid som statholder i Norge blev begyndelsen til en ny tid for landet. På grund af krigen med Sverrige løsnedes de administrative og financielle bånd mellem de to riger. Sehested gennemførte omfattende reformer og moderniseringer af administationen af landet. Norges økonomiske og sociale udvikling havde reduceret landets hidtidige underlegenhed indenfor monarkiet. Sehesteds politik tog højde for dette. Men hans omfattende interesse for det norske erhvervsliv gav sig tillige udslag i betydelige personlige investeringer i bjergværker og savværker og han blev i sin statholdertid en hovedrig mand. Samtidig bidrog han til, at den gamle konge kunne forhindre sine politiske modstandere i det danske rigsråd i at få indflydelse på styret af Norge.

Under forhandlingerne om den nye konges håndfæstning holdt Sehested

en lav profil. Det lykkedes ham at beholde sit statholderembede relativt ubeskåret og skabe et godt forhold til den nye konge. Siden gik rigsrådet mere energisk til værks i form af en revision af hans regnskabsførelse og da kongen i 1651 sluttede sig til hans modstandere, gik det galt. Sehested mistede sit embede, sine godser og måtte ovenikøbet betale en klækkelig bøde.

Men det er karakteristisk for Hannibal Sehested, at han i modsætning til sine svogre tog denne skæbnens omskiftelighed med sindsro. De følgende år rejste han i England og Spanien. Ved krigsudbruddet i 1657 tilbød han Fredrik III sin tjeneste, men blev afvist. Derefter tog han kontakt med svenskerne. Men da det blev klart at det svenske erobringsforsøg ville ende i en forhandling, vendte han påny tilbage den danske lejr. Ved sine diplomatiske evner og kendskab til de svenske synspunkter blev han hurtigt en vigtig person i forhandlingerne. Freden i København 1660 betragtes i det hele som hans værk. Han havde nu udsonet sig med Fredrik den 3., men havde ingen officiel status og ej heller udsigt til en sådan. Statsomvæltningen i efteråret 1660 ændrede med et slag dette. Hannibal Sehesteds andel i enevældens indførelse er omstridt, men de fleste hælder dog til den opfattelse, at han spillede en betydelig rolle bag kulisserne. Siden blev han hovedmanden i reorganiseringen af den danske centraladministeration. Det blev også ham der som rigsskatmester forestod den storstilede omlægning af statens finanser. Det omfattende krongods blev brugt til betaling af den tyngende gæld. Indtægterne fra krongodset erstattedes af almindelige ejendomsskatter.

Ved siden af dette tog han livlig del i arbejdet med skabelsen af en ny udenrigs- og forsvarspolitik. I denne sammenhæng havde hans synspunkter dog mindre gennemslagskraft. Under en diplomatisk mission i Frankrig blev han i 1666 ramt af et slagtilfælde og døde nogle måneder senere. Sehested er blevet betegnet som "vistnok den iderigeste og videstskuende statsmand Danmark i nyere tid har fostret". Historikeren Steffen Heiberg, der har forfattet hans biografi i Dansk Biografisk Leksikon, vil dog kun medgive, at han som statholder i Norge og som leder af forvaltningsreformerne efter 1660 ydede en politisk og administrativ indsats over gennemsnittet.

Ulfeldtsvej

Corfitz Ulfeldt, 1606-64, rigshofmester.

Den unge Corfitz fik en uddannelse, som det passede sig for et barn af højadelig slægt. Efter nogle år på Herlufsholm sendtes han trods sine unge år på en 12-årig dannelsesrejse rundt i Europa. Herunder erhvervede han sig omfattende sprogkundskaber og tidens franske og italienske renaissancekultur. Den begavede unge mand blev ved hjemkomsten hofjunker hos Christian den IV og trolovedes samme år med kongens 9-årige yndlingsdatter Leonora Christina.

Et så glimrende parti skyldtes næppe alene det indtryk som Corfitz Ulfeldt gjorde på kongen, men nok også at kongen ønskede at sikre sig faderens, rigskansler Jacob Ulfeldts støtte i rigsrådet. 1636 stod bryluppet med kongedatteren og derefter synes det som om Ulfeldt gik igang med at skaffe sig det halve kongerigel 1641 udnævntes han til statholder på Københavns slot, 1643 til rigshofmester, landets højeste embede. Kongen tøvede dog lidt med at give ham afgørende indflydelse på landets finanser, belært af dårlige erfaringer med tidligere svigersønner. Men da det endelige skete gik det stærkt: Som statholder og rigshofmester havde Ulfeldt flådens og Holmens forvaltning under sig. Han begunstigede en snæver kreds af storleverandører, og det er sandsynligt, at returkomissioner indgik i forretningerne. At højtstående embedsmænd således berigede sig på statens bekostning, var dog ikke noget særsyn i de tider, men Ulfeldts energi i denne sammenhæng overraskede. Han blev efterhånden en overmåde velhavende mand og en af landets største godsejere.

Under krigen 1643-45 kølnedes hans forhold til kongen. Ulfeldt sluttede sig til rigsrådets holdning i ønsket om en udenrigspolitisk kursændring og en snarlig afslutning af krigen. Under fredsforhandlingerne i Brømsebro gjorde han en dygtig diplomatisk indsats. Men kongen gjorde ham ansvarlig for det elendige resultat og billigede på ingen måde hans efterfølgende forsøg på sikre Danmark støtte fra Frankrig og Holland overfor den opvoksende svenske stormagt. Selvom en udsoning kom i stand, isoleredes Ulfeldt i rigsrådet og da kongen døde blev hans stilling vanskelig. Ulfeldt synes ikke at have deltaget aktivt i udformningen af Fredrik IIIs strenge håndfæstning. Men der er ingen tvivl om, at såvel den nye konge som betydningsfulde medlemmer af rigsrådet betragtede ham som en fjende. I 1649 lykkedes det ham dog at gennemføre en traktat med Nederlandene, der ganske vist formindskede Danmarks økonomiske og udenrigspolitiske uafhængighed, men som 10 år senere skulle blive det, der redde landets selvstændighed. Fredrik den 3. udnyttede imidlertid hans fravær til at indlede en retslig undersøgelse af hans økonomiske dispositioner. Ulfeldt vovede ikke at afvente resultatet men flygtede i 1651 ud af landet og søgte beskyttelse ved hoffet i Stokholm. I Danmark benyttede man dette til at fratage ham hans embeder og gods. Men karakteristisk nok undlod man at gå videre med undersøgelserne af hans økonomiske dispostioner. En sådan undersøgelse ville have impliceret storleverandørerne og deres kredit kunne man ikke undvære!

1657 trådte Ulfeldt i den svenske konges tjeneste og ledsagede ham på felttoget i Danmark. Under fredsforhandlingerne i Roskilde var han en af de svenske hovedforhandlere og opnåede i den forbindelse at genvinde alle sine personlige besiddelser i Danmark og Norge, samt erhverve nye i de nu svenske besiddelser i Skåne. Hans selvfølelse og modstand mod den svenske konges nye krigsplaner bragte ham imidlertid i konflikt også med svenskerne. Trods alvorlig sygdom og sin hustrus råd flygtede han til København, hvor Fredrik den 3. øjeblikkelig lod ham arrestere og derefter anbragte ægtefællerne i fængslet på Hammershus. Først i 1662 og efter at have afstået alle sine besiddelser til kongen, slap han ud af fængslet.

Ulfeldt var nu stærkt svækket af sygdom og fik tilladelse til at rejse til

Holland for at søge lindring for sine lidelser. Men hans hang til intriger og store planer bragte ham pany i vanskeligheder. Fredrik den 3. anmodede myndighederne i de spanske Nederlande(det nuværende Belgien) om at udlevere ham. Ulfeldt flygtede med sine børn til Basel. Et falsk rygte om, at danske agenter var på sporet af ham, fik ham til at sende sine børn bort og ved nattetid flygte op ad Rhinen i en åben båd, hvor han døde uden at være blevet genkendt. Liget begravedes i et kloster i Neuenburg under falsk navn, men fjernedes senere af hans børn, hvorhen vides ikke!

Vindingsvej

Rasmus Vinding, 1615-84, professor.

Rasmus Vinding var af god præsteslægt og fik en solid klassisk uddannelse først ved Herlufsholm og siden under en længere udenlandsrejse til Holland og Frankrig. I 1641 blev han rektor i Sorø, derefter i 1648 professor ved Københavns universitet. Samtidig blev han gennem sine to ægteskaber (hans første kone døde året efter brylluppet i 1649) medlem af den kreds af fremragende akademikere, der i disse år styrede sædet for landets højeste lærdom.

Det var imidlertid hverken som lærer eller videnskabs-mand, men som dommer i højesteret og medforfatter til Christian den 5.s Danske Lov, at Rasmus Vinding erhvervede sig en plads i landets historie.

Allerede i 1640 havde han i et lille skrift ret utvetydigt taget parti for det arvelige kongedømme, som den regeringsform, der indadtil ville skabe ro og orden, og udadtil ville styrke landets stilling. Dennne politiske opfattelse gjorde ham til en nyttig mand efter 1660, da den enevældige konge gik igang med opbygningen af en ny centraladministration. 1661 blev han medlem af Højesteret, hvor han, trods sin manglende juridiske uddannelse, snart vandt betydelig anseelse for sin flid og skarpsindighed.

Fra 1666 deltog Rasmus Vinding, takket være sit mangeårige venskab med den indflydelsesrige Griffenfeld, i flere omgange i arbejdet på at skabe en samlet udgave af tidens gældende ret. Rasamus Vindings udkast kom i det store og hele til at danne grundlag for Danske Lov, der efter datidens forhold var et fornemt stykke arbejde og som på en række områder stadig er gældende lov i Danmark.